

Vem fäller domen över ”Dom”? ”Vi”?

Om mediala och sociala domslut i Cilla Naumanns roman *Dom*

Cecilia Pettersson, doktorand i litteraturvetenskap

Misstankarna mot dem alla var av det värsta slaget, ovissa och mörka. Vem var vem, vem hade begått övergreppen, när, vad hade hänt, vem hade sett vad? Fanns det sanningar att söka i minnet? Hur hade allt varit?

Orden är Olofs, en av huvudpersonerna i Cilla Naumanns roman *Dom* från år 2000. De utgör en nyckelpassage i boken, vilken företrädesvis handlar om minne, skuld och det som är temat för årets Humanistdagar, konstruktionen av ”dom – och vi”. Frågan om hur kategorierna ”vi” och ”dom” skapas är för övrigt central i flera av Naumanns övriga romaner, till exempel *Väntan tillbaka* (1996), *Dem oss skyldiga äro* (2002) och *Fly* (2004). I dessa romaner förstås de konstruerade grupperna på ett tämligen konventionellt sätt. ”Vi” blir här den vita västerländska medelklassen, medan ”dom” representeras av den fattiga lokalbefolkningen i ett latinamerikanskt land (*Dem oss skyldiga äro*) eller krigsflyktingar från ett namnlöst land i Europa (*Väntan tillbaka* respektive *Fly*). I romanen *Dom* däremot, går skiljelinjen mellan ”vi och dom” rakt genom den blonda och blåögda svenskheten. Naumann undersöker alltså inte här ett särskiljande på basis av social och etnisk tillhörighet, utan snarare en kategorisering som grundar sig på föreställningar om godhet och ondska. Handlingen kretsar kring ett brott och en förundersökning, men det är inte i första hand den misstänkte brottslingen som fokuseras i romanen utan personerna i hans absoluta närhet, föräldrarna.

Intrigen börjar med att det välsituerade medelålders paret Sonja och Olof, hon advokat och han läkare – och därmed egentligen ett slags traditionellt paradexempel på kategorin ”vi” – blir upplysta om att deras ende

son, den 25-årige Erik, sitter häktad, misstänkt för inblandning i en serie brutala mord. I ett slag förändras hela deras trygga och harmoniska tillvaro. Förutom att konfronteras med det oväntade och hemska beskedet angående sonen resulterar nyheten i att de successivt tvingas rannsaka sig själva och omvärdera hela sitt förflutna. Under de få månader som romanens handling spänner över får de uppleva en obehaglig förflyttning från kategorin "vi" till kategorin "dom". De är dock inte ensamma i denna omdefinieringsprocess. Som jag i det följande ska visa sker denna förändring till stor del genom medias inverkan. En av de frågor som jag fortsättningsvis ska uppehålla mig vid är därför: Vilken är medias betydelse för konstruktionen av Sonja, Olof och Erik som "dom"? En följdfråga som kommer att bli aktuell är också: Vilka subjektiva motstrategier står, enligt romanen, till buds för att värja sig mot medias kategorisering?

Mot bakgrund av ovan beskrivna problematik blir det uppenbart att titeln på Naumanns roman kan läsas och förstås som ett pronomen. Den handlar om "dom", de som på grund av sin avvikelse befinner sig på tryggt avstånd från "oss". Men ordet *dom* är också en homonym, det vill säga ett ord som har samma stavning eller uttal som ett annat ord, men en helt annan betydelse. *Dom* kan också uttalas med långt "o" och får då innebörden 'domslut' eller 'straff'. I romanen laborerar Naumann med titelns dubbla betydelser genom att visa hur personer som blir stämplade och utpekade som "dom" också blir dömda i åtminstone social bemärkelse. Ordet *dom* i betydelsen 'domslut' har också en ytterligare och mer konkret innebörd i romanen. Romanen utspelar sig kring den juridiska rättegången mot Erik eller rättare sagt i väntan på denna. I bland annat denna bemärkelse påminner den om litteraturhistoriens kanske mest kända rättegångsdrama, Franz Kafkas roman *Processen* från år 1925. Den juridiska aspekten är i *Dom* också närvarande på en innehållslig nivå i och med att Sonja arbetar som advokat. Som jag snart ska återkomma till får man i romanen inte bara följa en officiell rättegång, utan även en inofficiell sådan.

Händelseförloppet i romanen berättas av en allvetande berättare. Denne förmedlar dock handlingen ur företrädesvis två olika perspektiv: Olofs respektive Sonjas. Den brottsmisstänkte Eriks perspektiv är nästan helt frånvarande, något jag får anledning att återkomma till. Ytterligare en synvinkel är dock aktuell i romanen. Läsaren får ta del av medias sensationslystna rapportering av fallet.

På senare år har det kommit en mängd vetenskapliga studier som granskat och kritiserat media ur olika synvinklar; dess verklighetsbild, sanninganspråk m. m. Internationella celebriteter som Pierre Bourdieu, Noam Chomsky och Susan Sontag har publicerat en rad mediekritiska arbeten. På svenskt område har bland andra Maria-Pia Boëthius fördjupat sig i ämnet. I sitt verk *Mediernas svarta bok* talar hon bland annat om media som en maktinstans vid sidan av den ekonomiska, politiska och juridiska makten i samhället. Det är bilden av en medievärld styrd av privata och kommersiella intressen som hon tecknar. Media fungerar i många fall, enligt Boëthius, som en slags domstol i samhällets mitt, en domstol som bara är intresserad av fallande domar, och som därmed bortser från allt som inte kan underbygga en brottsmisstanke. Istället för att nyansera händelser och situationer koncentrerar man sig på att måla ut syndabocker och utsätta dessa syndabocker för närgången granskning och olika former av integritetskränkningar. När en person presenterats som misstänkt i media kan media alltså redan sägas ha tagit ställning till att personen i fråga är skyldig till det den misstänks för. Boëthius slutsats blir därför att "[m]edia har förvandlats till själva straffet, en påföljd som döms ut innan den tilltänkta brottslingen är fälld".

Boëthius mediebild stämmer på många sätt bra överens med hur medias tillvägagångssätt och funktion gestaltas i Naumanns roman. När det faktum att Erik har häktats har läckt ut till media, får Olof och Sonja nämligen erfa en successivt stegrad medial hetsjakt. Någon vecka efter häktningsförhandlingarna publicerar tidningarna de första bilderna på det flervåningshus i centrala Stockholm där de bor, bilder där deras fönster är utmärkta med röda pilar. I artikeln i tidningen beskrivs såväl Sonja som Olof ingående, visserligen utan namn men med personliga uppgifter som yrken, utbildningar och intressen. Detta gör det lätt för personer i deras omgivning att identifiera dem. Naumann skildrar alltså hur man från medias sida betar sig som om Erik dömts som skyldig till brotten redan innan rättegången ens har påbörjats, en hållning som ju Boëthius menar är vanlig hos media även i vår empiriska verklighet. Genom att Naumann i sin roman låter media koncentrera en stor del av artiklarna på Olof och Sonja, dvs. den misstänkte brottslingens föräldrar, tecknar hon en medievärld som dessutom indikerar att även de anhöriga på något sätt är medskyldiga till brottet.

Publiceringen av bilderna framkallar också en upplevelse av skuld inom Sonja samt känslan av att ha förpassats ut ur den allmänna mänskliga gemenskapen: "Hennes hem dyrkades brutalt upp av de obevekliga fotografierna. Själva publiceringen, inte händelserna i sig, förvisade henne och Olof obönhörligt ut ur mänskligheten." I texten som följer på detta citat står det klart att Sonjas skuldkänslor hänger samman med att hon präglas av en föreställning som har rötter ända tillbaka till förromantiken och Rousseau, nämligen barndomens och uppväxttidens betydelse för formandet av en människas personlighet: "Huset tronande i tidningarna som beviset för att det var en skräckens håla där hon och hennes man i alla år hade tillåtits fostra en varelse utan namn, ett monster." I sin konstruktion av Olof och Sonja som "dom" underblåser även media denna seglivade föreställning. Under sin fortsatta bevakning av fallet sätter TV in flera magasinprogram där psykologer och forskare från olika ämnesområden diskuterar den mänskliga ondskan och hänför uppkomsten av denna bland annat till brister i uppfostran.

Medias makt att påverka allmänhetens uppfattningar och föreställningar, såsom den skildras i *Dom*, är kanske allra tydligast avläsbar i de reaktioner som Sonjas och Olofs vänner och bekanta ger uttryck för, efter att de har förstått att det är Erik som sitter häktad. Paret utsätts nämligen för olika former av social bestraffning. Telefonsamtal från vänner och inbjudningar till fester uteblir. Ett par av deras bekanta har i så hög grad anammat den mediala bilden att de vägrar att gå på en av de få tillställningar som Olof och Sonja ändå blivit inbjudna till, med motiveringen "att de inte sitter till bords med mördare". Föräldrarna har alltså blivit så förknippade med sin sons eventuella brott, att de till och med anses vara lika skyldiga som han – kanske! – är. Även personer i parets periferi reagerar på ett liknande sätt. En upprörd grannkvinna skäller ut Sonja i trappuppgången och skriker även hon "mördare" efter henne. I takt med att mer information om brotten och förundersökningen publiceras upplever Olof det som att han behandlas med motvilja och misstänksamhet av den tidigare så trevlige tobakshandlaren, som han köper sina tidningar av. På detta sätt markerar vänner och bekanta en tydlig distans till paret och profilerar sig därmed indirekt som det normala men outtalade "vi" som Olof och Sonja nu har uteslutits ifrån.

Media framställs alltså i Naumanns roman som en ytterst aktiv agent när det gäller att peka ut Erik, och även indirekt Olof och Sonja, som skyldiga

till de brott som har begåtts och därmed konstruera familjen som "dom". I den inofficiella rättegång som kan sägas utspela sig utanför rättsalen i romanen, agerar därmed media huvudåklagare. Och Sonja får här inta rollen som försvarsadvokat, precis som i sin yrkesroll. Även om hon inser att hon blir betraktad som en förskräcklig varelse och i vissa avseenden identifierar sig med denna roll, värjer hon sig också i mångt och mycket mot denna kategorisering. Avståndstagandet tar sig bland annat uttryck i att hon avskärmar sig från medias rapportering så mycket hon kan; hon slänger morgontidningen i sopnedkastet utan att ha läst den och hon slutar med att se på TV:s nyhetssändningar. Advokat som hon är inriktar hon sig i stället på att försöka påverka framtiden, utfallet i den officiella rättegången. I det syftet anlitar hon bland annat den bästa försvarsadvokaten hon känner till som Eriks försvarare.

En annan av hennes strategier är att hon undviker att minnas så gott hon kan. När hon ändå blir upphunnen av det förflutna, är det i regel de goda minnena av Erik som dyker upp inom henne: skolpojken Erik som vinkar åt henne när han går till skolan och den lille Erik som håller om hennes ansikte när hon säger god natt, för att ta ett par exempel. Hon rekonstruerar alltså en positiv bild av sonen och relationen dem emellan. Dessa minnen bidrar till att hon lättare kan fria både honom och sig själv, sin roll som uppfostrande förälder, från anklagelserna och misstankarna. Sammantaget kan man alltså säga att Sonja i hög grad gör motstånd mot att klassificeras som "dom".

Med Olof förhåller det sig annorlunda. Till skillnad från Sonja ger han sig hän åt att minnas och sjunker ofta ner i självförebåelser. När han sitter i rättsalen och lyssnar på häktningsförhandlingarna håller han dessutom med om de misstankar som indirekt riktas mot honom. Genom minnesbilderna, och framför allt minnena av sonen som barn, blir det dock tydligt att det inte bara är sig själv som han anklagar. Olofs minnen av Erik och sitt förhållande till denne framkallar nämligen bilden av en kärleksfull och tillgiven far som gjort allt för att få kontakt med sin avståndstagande och märkligt känslolösa son. På detta sätt söker Olof undkomma föreställningen om att han skulle ha varit en dålig förälder, samtidigt som han ger en bild av sonen som gör att det inte är omöjligt att föreställa sig denne som en blivande brottsling.

En annan skillnad mellan Olofs och Sonjas beteenden är att Olof följer mediebevakningen intensivt. När Sonja har gått till sitt arbete går han ut och köper likadana tidningar som dem hon har slängt en stund tidigare och på kvällarna sitter han som klistrad framför de olika nyhetsändningarna. Efterhand tycks han också anamma medias historieskrivning. Detta tar sig bland annat uttryck i att han med minutiös noggrannhet samlar alla tidningsartiklar och dokument från förundersökningarna i ett antal klippböcker. Klippböckerna fungerar visserligen också som ett minnesstöd när han börjar tvivla på sitt eget minne. Men genom att förlita sig på den version som formuleras här visar Olof också att han har internaliserat medias och samhällets dom över sig och sin familj. Olofs funktion i den inofficiella rättegången är alltså svårare att bestämma än Sonjas. Snarare än åklagare eller försvarare framstår han som ett slags ambivalent vittne.

Psykoanalytikern Dori Laub har karakteriserat vittnet som en person som sanningsenligt berättar om vad som egentligen hände vid ett specifikt tillfälle. "A witness is a witness to the truth of what happens during an event." Den här definitionen implicerar alltså att vittnet i någon mening har personlig erfarenhet av den händelse som det vittnar om. Sådana vittnen är det dock ont om, såväl i det som jag har kallat den inofficiella rättegången som i den officiella rättegången i romanen. När det gäller den officiella rättegången är offren döda. Den åklagade, dvs. Erik, som – om han är skyldig till eller har haft någon insyn i brotten – skulle kunna fungera som ett vittne i Laubs bemärkelse, får inte komma till tals i romanen, förutom vid ett tillfälle. Under häktningsförhandlingarna blir han tillfrågad om han har någonting att tillägga till anklagelserna som riktas mot honom och svarar då med endast ett ord: "oskyldig".

Eftersom romanen slutar helgen innan rättegången ska äga rum presenterar Naumann aldrig ett juridiskt domslut i sin berättelse. Det finns dock två så kallade prolepser, det vill säga framåtblickar, vars innehåll talar för att utfallet i rättegången ska uppfattas som negativt för Eriks del. I den ena av dessa prolepser, vilken utgörs av ett förhör i rättssalen, beskriver Sonjas sekreterare hur Sonja hastigt lämnade sitt kontor samma dag som sonen häktades. I den andra uttrycker åklagarsidan en misstanke om att datorerna på Olofs och Sonjas respektive arbetsplater skulle ha använts i kommunikationen mellan brottslingarna, något som knyter Erik starkt till brotten. I romanen öppnar alltså Naumann för möjligheten att Erik skulle

kunna vara skyldig till de brott han anklagas för. Detta dock utan att rättfärdiga medias agerande; den intressanta och angelägna fråga hon genom sin roman formulerar är istället: Om en person som Erik hade befunnits oskyldig, hade en friande dom då verkligen kunnat rentvå honom? Är han inte redan, på grund av medias agerande, dömd att för alltid bli betraktad som tillhörande kategorin "dom"? Boëthius skulle utifrån sina slutsatser säkert ha svarat jakande på denna fråga. Naumann lämnar frågan öppen, men genom sin skönlitterära skildring av hur hårt mediala och sociala domslut slår mot såväl eventuellt oskyldigt misstänkta som deras anhöriga höjer hon ett varnande finger för förenklingar, fördomar och uppdelningar i "vi" och "dom".

